

Lunds universitet

Litteraturvetenskapliga institutionen

Handledare: Bibi Jonsson

2009-01-15

Pernilla Tønning

SSLK01

Arbetarlitteratur då och nu

– en jämförelse mellan *Kvinnor och äppelträd*, *Mig äger ingen*
och *Svinalängorna*

Innehållsförteckning

Inledning	s.2
Litteratur	s.3
Vad är arbetarlitteratur?	s.4
Forskningsbakgrund och begreppsdefinition	s.5
Den femte vågen	s.8
Martinson, Alakoski och Linderborg	s.10
Om texterna	s.11
Nya tider	s.13
Den marxistiska litteraturteorin	s.15
Jämförelse	s.16
Arbete och identitet	s.16
Tal och tystnad	s.19
Att vara beroende av andra	s.22
Framtidstro	s.23
Sammanfattning	s.24
Avslutning	s.27
Litteraturförteckning	s.28

Inledning

För två år sedan utbrast Mats Gellerfelt i en recension i *Aftonbladet* att "Klasskampen är här igen. I alla fall klassamhället. Åtminstone i litteraturen. Det tycks röra sig om en tendens i tiden, annars är det svårt att förstå varför det plötsligt har dykt upp skildringar om välfärdssamhällets existerande 'nedersta' [...]. Inte sedan den svenska arbetarlitteraturens guldålder och vänstervågen på 70-talet har det talats så mycket om klass eller om klassresor" (Gellerfelt). Detta har han alldeles säkert rätt i, med tanke på de titlar som hade givits ut kring tiden för detta uttalande. Han exemplifierar själv med Susanna Alakoskis *Svinalängorna* (2006), Per Odenstens *Horntrollet* (2007), Anders Nyqvists *Hatet* (2007) och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen* (2006), och hans artikel är skriven om ytterligare en, nämligen Lo Kauppis *Bergsprängardottern som exploderade* (2007). Alla dessa verk har den gemensamma faktorn att de handlar om människor och öden ur arbetarklassen. Det ökande utbudet av litteratur som behandlar detta ämne har i sin tur lett till att begrepp som arbetarlitteratur och arbetarförfattare fått en ny renässans och att det till och med talats om att en ny generation arbetarförfattare kommit fram. Det ökande intresset för genren visar sig också i att det på senare år givits ut flera verk som behandlar arbetarlitteraturen och dess teman. De tyngsta exemplen på detta är Lars Furulands och Johan Svedjedals omfattande verk *Svensk arbetarlitteratur* (2006), en antologi som spänner över drygt hundra år av arbetarlitterär tradition och Magnus Nilssons *Arbetarlitteratur* (2006) som tar upp och definierar arbetarlitteraturbegreppet och hur denna genre sett ut genom tiderna.

Tony Samuelsson, kulturjournalist och författare, håller med Gellerfelt i hans påstående om klassamhällets återkomst. I sin bok *Arbetarklassens bästa partytricks – liv, läsning, litteratur* (2006) som är en samling "personligt hållna essäer om författare som levandegör detta [arbetar-]kulturarv, från trettioalets manliga autodidakter till vår samtids kvinnliga realister" (Samuelsson 7) skriver han bland annat att

Den engagerade realismen har under de senaste femton åren så sakteliga blivit rumsren igen. Samhällsskildring och sociala konflikter duger som romanstoff, litteraturen får vara upprörd, indignerad, den vågar minnas och ta plats. Författaren tillåts vara 'undersökande', 'vittne' och 'samhällsvarelse', ha utomlitterära avsikter med sitt verk, gestalta sin egen tid och försöka förändra vår verklighetsbild. Det har ökat litteraturens räckvidd (221)

Men om Gellerfelt har rätt, och om Samuelssons påståenden är riktiga - att vår tid nu fått se en ny generation författare som skriver på arbetar temat - så är det nog rimligt att anta att den arbetarlitteratur som skrivs och ges ut idag ser annorlunda ut än den som skrevs av de första generationerna arbetarförfattare i slutet av 1800 och början av 1900-talen. För när ett samhälle förändras, förändras också förutsättningarna för dess medlemmar. Arbetarklassen idag ser inte ut som den gjorde för hundra år sedan. Tekniska innovationer, sociala reformer och ekonomiska framsteg har bidragit till att samhället ser annorlunda ut idag än vad det gjorde då. Vi har ett, åtminstone materiellt sett, bättre samhälle för alla, inkluderat arbetarklassen. Detta i sin tur kräver nya definitioner av vad arbetarklass egentligen är. Den marxistiska litteraturteorin (mer om denna nedan) anser att kulturella företeelser – som till exempel litteraturen – speglar sin samtids produktionsförhållanden. Enligt denna teori skulle man alltså kunna läsa av ett samhälles tendenser i dess litteratur. Det är dessa två vill jag titta närmare på i den här uppsatsen: Vad som skiljer och förenar dåtidens arbetarlitteratur med dagens, och om man på något sätt kan spåra den samhällsförändring som skett – så som den marxistiska litteraturteorin påstår att man ska kunna – i de skillnader som eventuellt finns.

Men vad är det då som utmärker en arbetarförfattare och hur ska en text se ut för att få kallas arbetarlitteratur, eller arbetardiktning och proletärdiktning som det oftare kallades förr. För att ta reda på detta måste man först ha klart för sig vad man menar med arbetarlitteratur. Man måste också fundera på vad det är som krävs för att få kalla en författare för just *arbetarförfattare*.

Litteratur

För att reda ut begrepp som arbetarlitteratur och arbetarförfattare har jag främst använt Magnus Nilssons bok *Arbetarlitteratur* som tar upp de båda begreppen, hur de definierats under olika tidsperioder och problematiserar kring dessa definitioner. Lars Furulands och Johan Svedjedals *Svensk arbetarlitteratur*, en gedigen antologi om svenska arbetarförfattare från 1800-talets slut till idag, har också varit till stor hjälp för detta ändamål. Furuland och Svedjedal tillhör de främsta bland svensk arbetarlitteraturforskning och har båda publicerat ett flertal verk på området. Från Nilssons bok har jag även hämtat största delen av forskningsbakgrunden och de olika sätt varpå dessa forskare har försökt definiera de två begreppen. När det gäller den marxistiska litteraturteorin och dess förklaring har jag framför allt använt Stefan Jonssons kapitel i *Litteraturvetenskap - en inledning* (2006), men även här har Nilssons bok kommit väl till pass.

Den skönlitteratur jag valt att titta närmare på och göra jämförelser mellan är Moa Martinsons *Kvinnor och äppelträd*, utgiven 1933, Susanna Alakoskis *Svinalängorna* och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen*, båda från 2006. Valet av Alakoski och Linderborg föll sig naturligt eftersom jag ville ha texter från den tid som innefattas av Gellerfelts uttalande ovan. Martinsons bok kvalificerade sig eftersom jag som jämförelsematerial ville ha ett typiskt exempel från den tid som de flesta antagligen kopplar samman med den "äkta" arbetarlitteraturen, nämligen 1920 och 30-talen. Dessa skönlitterära texter har jag bearbetat med hjälp av närläsning. För bakgrund och fakta kring Martinson, Alakoski och Linderborg har *Svensk arbetarlitteratur*, artiklar från *Svenska Dagbladet* och *NE* (se litteraturförteckningen) varit till god hjälp. Från Tony Samuelssons *Arbetarklassens bästa partytricks – liv, läsning, litteratur*, vars författare alltså är av den åsikten att arbetarlitteraturen har fått sig ett rejält uppsving under senare år, har jag hämtat teorin om de fem vågrörelserna. Den har också fungerat som en stor inspirationskälla för en uppdaterad syn på det som är dagens arbetarklass och gett många inspirerande infallsvinklar kring arbetarlitteraturen förr och nu. Douglas Brommessons artikel "Julen – motbild till oberoendet" (Trelleborgs Allehanda den 22 december 2008) gav spännande samhällsvetenskapliga vinklar på det oberoendeideal som jag tyckt mig se i de två nyare böckerna när jag jämförde de skönlitterära verken.

Vad är arbetarlitteratur?

Att i den litteratur som är skriven om fenomenet arbetarlitteratur försöka hitta en enda entydig definition av vad detta begrepp innebär, visar sig snabbt vara omöjligt. Ända sedan proletärdiktningens födelse kring förra sekelskiftet har den litterära världen försökt komma fram till exakt hur en författare ska vara för att få kallas arbetarförfattare, och hur en text ska se ut för att få kallas arbetardiktning eller arbetarlitteratur. Enligt Furuland har man traditionellt velat definiera genren som litteratur 1) *om* arbetare och kroppsarbetare, 2) *av* författare med ursprung i arbetarklassen, 3) *för* arbetare (Furuland 23). Beträktade var för sig har dessa tre punkter sina tillkortakommanden vad gäller giltighet. Till exempel hade en storhet som Vilhelm Moberg fått vissa svårigheter att platsa i sin genre om man valt att definiera honom utifrån punkten "med ursprung i arbetarklassen". Likaså är kriteriet "för arbetare" (i betydelsen att skriva för arbetarklassen som läsekrets) svårt att uppfylla för sådana som Fridégard och Moa och Harry Martinsson. Dessa slog igenom på 30-talet men lästes inte av arbetarklassen förrän deras verk

kommit ut i så kallade folkupplagor efter andra världskriget (Nilsson 19). Slutligen är det nog ganska självklart att bara för att en bok skildrar en arbetare så hör den inte per automatik till arbetarlitteraturen. De flesta är därför överens om att de tre punkterna var för sig inte är tillräckliga för att kunna sätta arbetaretikett på ett verk eller en författare. Samtidigt finns det inte många som menar att samtliga dessa tre villkor måste vara uppfyllda för att en text eller en författare ska få epitetet "arbetar-", eftersom detta skulle begränsa antalet "riktiga" arbetarförfattare till ett minimum. Detta problem löser man oftast genom att använda en kombination av de olika kriterierna men låta ett eller två av dem vara det som betonas mest. Nilsson påpekar här att "termens vaghet måste inte ses som en svaghet" (13) utan att det tvärtom kan ses som en styrka att ha ett så vitt begrepp som därmed förmår fånga in fler aspekter av det fenomen man försöker beskriva. Och eftersom arbetarlitteraturen har sett ut på många olika sätt under olika tider så ligger det kanske i sakens natur att den begreppsapparat man använder för att beskriva den blir lite spretig.

Forskningsbakgrund och begreppsdefinition

Nilsson gör i *Arbetarlitteratur* en gedigen genomgång av forskare och litteraturvetare som genom åren har försökt sig på att definiera begreppen arbetarförfattare och arbetarlitteratur. Det är på denna genomgång jag grundar följande avsnitt.

En av dem som gett sig i kast med att försöka definiera begreppen är Lennart Thorsell, författare till bland annat en uppsats om de svenska arbetarförfattarnas ställning i det litterära Sverige under mellankrigstiden. Denne menar att de texter som kan kallas arbetarlitteratur är helt igenom präglade av författarnas upplevelser som arbetare och av den känsla av klasstillhörighet som deras samhällsställning fött (Nilsson 15), något som Nilsson har svårt att helt hålla med om eftersom han har svårt att se att alla verk skrivna av personer med arbetarbakgrund skulle vara påverkade av sina upphovsmäns klassbakgrund (ibid). Som exempel på detta tar Nilsson upp D. H. Lawrence som kom från en arbetarfamilj men vars böcker knappast kan sägas vara "helt igenom präglade" av detta. Det är alltså problematiskt att anta att klasstillhörigheten i sig automatiskt skulle ge avtryck i texten. Faktum är också att de skribenter som lyckats slå igenom som författare i de allra flesta fall så fort som möjligt har valt bort sitt arbetarklassarbete och istället försörjt sig på sitt skrivande, vilket i sin tur innebär en klassresa

bort från den klass man säger sig representera. Ändå är det mycket få forskare som påstår att ett aktivt deltagande i arbetarklassens arbete är ett måste för att få lov att kallas arbetarförfattare.

Istället för att fokusera på vilket yrke författaren har kan man välja att istället koncentrera sig på hans eller hennes utbildning och bildningsgång (16). Att en arbetarförfattare var detsamma som en autodidakt, alltså självlärd, har av många använts som definition av en riktig arbetarförfattare. En som hyste denna åsikt var Richard Steffen. Steffen var litteraturforskare och han ansåg att proletärdiktningen var en av de intressantaste strömningarna i den dåtida svenska litteraturen. Han var också involverad i den diskussion som uppkom under 1920-talet kring arbetardiktningens begreppet och dess allt mer utökade användningsområde (se Nilsson 10f). Steffens försök till definition utgår alltså från autodidakttanken och han talar om att författaren "ehuru ej proletärer i detta ords egentliga mening, likväl gått fram ut arbetarklasserna, [...] levat arbetarnas liv [...] och därför också varit i tillfälle att se samhällsförhållandena från de mörka djup, som socialt högre stående ej kunnat eller vågat pejla" (Steffen citerad i Nilsson, 17). Men inte heller här håller Nilsson med. Visserligen tillstår han att Steffens definition nog var användbar då den tillkom 1921, men att den idag inte kan ses som helt gångbar eftersom merparten av arbetarna numera har minst en gymnasieutbildning.

En annan forskare som tittat närmare på tidig svensk arbetarlitteratur är Brigitte Mral. Mral, författare till bland annat avhandlingen *Tidig svensk arbetardiktning*, ansluter sig, i motsats till Thorsell och Steffen, till en definition av arbetarförfattarna som inte alls innefattar personernas klassbakgrund. Istället fokuserar hon på litteraturens innehåll och säger att den är "en litteratur som tematiserar arbetarklassens erfarenheter, idéer och mål" (Mral citerad i Nilsson 18). Det spelar alltså ingen roll huruvida författaren kommer från arbetarklassen eller har borgerlig klassbakgrund enligt Mral. Det viktiga är att textens innehåll tar ställning för arbetarklassen. Denna definition skulle även inbegripa vissa dikter av författare som Gustaf Fröding och Viktor Rydberg, och detta gör att Nilsson har svårt att acceptera även denna beskrivning. För även om Fröding och Rydberg fått en och annan dikt publicerad i arbetartidningarna så är det nog få som skulle gå med på att benämna dessa båda herrar arbetarförfattare eftersom de saknar all annan anknytning till rörelsen (18f).

Litteraturforskare och professor Örjan Lindberger är inne på en linje som liknar Mrals när han i förordet till antologin *Svensk arbetardikt* från 1952 skriver att arbetarlitteratur är litteratur "som står i ett mera bestämt förhållande till arbetarrörelsen" dvs. "verk av författare, som på ett eller

annat sätt hör eller hört till arbetarrörelsen'" (Lindberger citerad i Nilsson 19). Detta är en ståndpunkt som även intas av Axel Uhlén, författare till bland annat *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885 - 1909* (21). Problemet med denna beskrivning, anser Nilsson, är att man inte per automatik kan sätta likhetstecken mellan arbetarklassen och arbetarrörelsen eftersom det alltid funnits arbetare som inte sympatiserat med, och till och med tagit avstånd ifrån arbetarrörelsen (19).

En av dem som kanske sysslat allra mest med svensk arbetarlitteratur och de frågor som omger ämnet, och till vars teorier Nilsson ansluter sig, är Lars Furuland. Furuland är professor vid avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala och en av arbetarlitteraturens främste ambassadörer. Han har varit inblandad i nästan alla större insatser på den svenska arbetarlitteraturforskningens område. Furuland löser problemet kring definitionen av arbetarlitteratur och -författare genom att hävda att "[d]et är i skärningspunkten mellan de tre nämnda perspektiven [...] som man finner den väsentliga arbetardiktningen" (Furuland 24). Exakt vad Furuland menar med "skärningspunkten" framkommer inte, men det framgår av formuleringen att det är flera aspekter i samspel som gör arbetarepitetet giltigt. I *Svensk arbetarlitteratur* sammanfattar han 1900-talets arbetarlitteratur så här: "Om man blickar tillbaka över hela 1900-talet blir det uppenbart, att det är *idéinnehållet* i verken, deras ideologiska förankring, som är det viktigaste kriteriet på arbetardiktning. Men det har också i hög grad gällt att tydliggöra arbetaren som människa - här kommer *motiv-* och *miljö-*aspekterna in liksom själva *personteckningen*" (Furuland 24; Nilsson 23. Nilssons kursivering).

Att begreppet arbetarlitteratur har givits så många olika innebörder kan ha att göra med att denna litteratur har haft olika syften i olika tider och därmed också gjort definitionen av den skiftande. Begreppet har använts på olika sätt av olika beskrivare och vid olika tidpunkter beroende på den tidsanda som varit rådande. Som redovisats ovan anser inte Nilsson att denna terms vaghet behöver vara någon svaghet utan tvärtom en tillgång. Furuland är inne på samma linje och resonerar kring de skiftande definitionerna:

I de senaste hundra årens litteratur ingår i varje fall en kvantitativt omfattande och kvalitativt stark riktning, uppbyggen av diktare som vuxit upp i svenska arbetarmiljöer. Den kan på ett rimligt sätt härbärgeras under beteckningar som arbetar- eller proletärdiktning, men i samma ögonblick som man söker göra en avgränsad skola börjar de reduktionistiska fejderna. Naturligare är att se arbetarlitteraturen som en *strömning*, sökande sig fram på olika vägar litterärt och konstnärligt och

även representerande skilda ideologiska schatteringar. Riktningen växlar i styrka under skiftande litterära och politiska klimatförhållanden och under olika skeden i de individuella författarskapen. [---] Om man betraktar arbetardikten inte som en skola utan som en litterär strömning blir sådana avgränsningsproblem lättare att hantera (Furuland 26f).

Fast alldeles vattentät verkar inte Furuland tycka att hans definition är trots allt, eftersom han strax efter att ha uttryckt den också erkänner att strömningstanken ibland måste frångås eftersom det emellanåt uppstår "behov av att bilda så väl sammanhållna grupper som möjligt inför kritik och publik" (27).

Den femte vågen

Arbetarlitteraturen är alltså en något brokig genre med delvis svårbestämbara utövare vars budskap har skiftat under åren. Furulands strömningstanke verkar alltså vara ett bättre tankeverktyg än att försöka få ihop en enda heltäckande och allmängiltig definition. För att få en uppfattning om hur arbetarlitteraturen och dess förutsättningar har sett ut från det att den uppstod kring sekelskiftet 1900 och fram till idag följer här en liten överblick. Vi följer strömmen från dess källa. Sammandraget grundar sig på hur Samuelsson sammanfattat den som "ett antal historiska vågrörelser" i *Arbetarklassens bästa partytricks*.

Samuelsson beskriver arbetarlitteraturens drygt hundraåriga historia som bestående av fem vågor. Den första antydning till arbetardikt var anonyma kampsånger, verser och agitationsstycken, "bruksdikt sprungen ur en folklig och kollektiv erfarenhet"(120). Att arbetarlitteraturen alls uppstod är enligt Samuelsson ingen tillfällighet, utan ett resultat av "ett socialt tryck. Det har med arbetarrörelsens inverkan på samhällsutvecklingen att göra, med ökad läskunnighet och därmed erfarenheter som går att uttrycka kulturellt"(ibid). Efter den trevande starten kommer den första vågen av arbetarlitteratur runt storstrejkens 1909. Här skildras bland annat "lant- och statsproletariatets hårda liv före den fackliga organiseringen"(ibid) och kampen för allmän rösträtt. Representanter för denna period är till exempel Martin Koch, Gustav Hedenvind-Eriksson och Maria Sandel.

Den andra vågen blev också genrens guldålder och uppkom under 1930-talet. Detta var autodidakternas genombrottstid med namn som Ivar Lo-Johansson, Artur Lundkvist, Eyvind Johnson och Moa och Harry Martinson. Här är det den personliga frigörelsekampen

parallellt med klassens kollektiva kamp för en plats i samhället som skildras. Samhällsklimatet var under denna period mycket gynnsamt för de nya författarna med arbetarpress, förlag, folkhögskolor och andra institutioner där det fanns plats för alla att skriva och komma till tals. En grogrund som vars motstycke skulle komma att saknas framledes.

Många av de författare som hade sin genombrottstid under 1930-talet fick, som nämndes ovan, inte sitt publika genombrott förrän under 40- och 50-talen. Detta kom att skymma det Samuelsson ser som den tredje vågen arbetarförfattare som kom fram under 50-talet. Nu fokuserade författarna på mer direkta skildringar av industriarbete, disciplineringen av arbetarna, utsugningen, upprorstankarna, det förnedrande i kroppsarbete, fackets misslyckanden och inre motsättningar. Det sistnämnda inte särskilt uppskattat från fackligt håll.

70-talet kom med den fjärde vågen. Decenniet andades ökad politisk medvetenhet och engagemanget var stort mot kapitalets allmakt och inflytande på arbetsplatserna. Det nya under denna våg var rapportböckerna, där "[r]omaner med socialistiskt perspektiv utspelas på arbetsplatser och laddas med ideologiska konflikter och fackliga strider"(121). Efter 1970-talets fjärde våg har genren, menar Samuelsson, haft svårt att förny sig. Som han ser det "mäktade [traditionen] inte längre med att vara modern i en förändrad värld, där nya medier och populärkultur minskat litteraturens betydelse i det offentliga samtalet." De "förmådde heller inte gestalta nya klasstrukturer och klasserfarenheter; ett slags kulturell minnesförlust och vilsen identitet i ett Sverige där det blev folkligt att spara i aktier och där medelssvensson inte längre var arbetarklass, utan medelklass"(ibid).

Inte förrän i slutet av 90-talet dyker begreppet arbetarklass åter upp i det offentliga rummet. Men nu kom dess författare från ett annat håll: "Arbetarlitteraturens femte våg drevs främst av kvinnliga författare [...] och kanske var det därför som den var så gott som osynlig"(122). Denna generation författare bildar inte skola och kallar sig sällan eller aldrig för *arbetarförfattare*, utan deras fokus är "breda episka berättelser med vass personskildring och skarp samhällskritik som från olika utgångspunkter beskrev det nya klassamhälle Sverige blivit"(123). Elsie Johansson, Majgull Axelsson och Aino Trosell är några av de "nya och nygamla" författare som Samuelsson nämner. Jag är säker på att ifall *Arbetarklassens bästa...* kommit ut ett år senare så hade han kompletterat den listan med Susanna Alakoski och Åsa Linderborg och flera andra av de kvinnor som debuterade 2006 under samma tema. Den arbetarklass som kommer till tals i dessa skribenters alster är brokig och ganska vilsen. I många fall är klassidentiteten fortfarande stark,

men samtidigt är den avideologiserad till följd av antingen klassresor eller en knäckt stolthet och ett stukat självförtroende. Temat blev nu alltså social rotlöshet eller klasskonflikt, något som många läsare kunde känna igen sig i. Också ett gammalt "Moa-motiv, hur man som kvinna överlever i ett eländigt patriarkalt klassamhälle" (Nilsson II) togs upp på nytt med dubbelarbetande kvinnor i fokus.

När det nu är konstaterat att begrepp som arbetarförfattare och arbetarlitteratur dels är vida och svårdefinierade begrepp, dels att de använts olika under olika tider så kan det passa bra att göra ett par nedslag i historien och ta en titt på ett par olika verk inom genren för att se hur dessa representerar sin egen tid och för att försöka hitta likheter och skillnader i det texterna tar upp. Det är det jag tänker göra nu. De tre verk som ska behandlas närmare är, som redan nämnts, Moa Martinsons *Kvinnor och äppelträd*, Susanna Alakoskis *Svinalängorna* och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen*. Först lite om författarna och deras tid.

Martinson, Alakoski och Linderborg

Att Moa Martinson tillhör arbetarförfattarna och att hennes texter tillhör arbetarlitteraturen är nog de allra flesta överrens om. Martinson, oäkta barn till en piga och textilarbeterska och med en styvfar som försörjde sig som diversearbetare och statare, skildrar i sina böcker både sin egen barndom och uppväxt, sin mors svåra tillvaro under Moas första levnadsår, och statares och andra obesuttna arbetares tillvaro. Kännetecknande för Martinsons författarskap är bland annat hennes medvetenhet om kvinnans utsatta position, hennes dubbla underordning, i denna ofta kärva miljö. Ofta fungerar de arbetarkvinnor hon gestaltar som symboler för kvinnoelit och socialt underläge (NE). Många av hennes texter skulle också komma att bli ett viktigt bidrag till den framväxande kvinnorörelsen. Vidare är Martinson – som de flesta av de tidiga arbetarförfattarna – autodidakt. I ett mansdominerat samhälle var hon en av de ytterst få kvinnor som lyckades slå sig fram som författare, och denna position använde hon bland annat till att försöka skapa en motbild till den framställning av kvinnan som "promiskuös 'huldra'" i den primitivistiska dröm och fri sexualitet (NE) som dominerade i hennes manliga författarkollegors framställningar. Kvinnornas kamp mot männens sup seder är ytterligare ett återkommande motiv i hennes böcker (Furuland 200). Hon är utan motstycke den kvinna som vunnit störst framgångar inom genren under denna arbetarlitteraturens guldålder.

Om Moa Martinson var unik som kvinnlig författare under 30-talet så är de kvinnliga författarna i majoritet när vi skriver tvåtusentalets första decennium. En av dem är Susanna Alakoski. Liksom Martinson kommer hon från knappa förhållanden. Hon är uppväxt i en fattig finsk invandrarfamilj med missbrukarproblem. Och, för att citera Alakoskis egna ord ur en intervju med *Svenska Dagbladet*, "[t]ill råga på allt är hon kvinna [...] Det är en trippelbelastning" (Andersson). Precis som Martinson har hon alltså ett feministiskt perspektiv. Liksom Martinson tar Alakoski de obemedlades parti och hon skriver – åtminstone enligt Erik Löfvendals åsikt – med "den moderna arbetarförfattarens utsiktspunkt" (Löfvendahl). Begreppet arbetarförfattare är dock något Alakoski själv värjer sig mot, vilket hon förklarar med "Varför ska bara minoriteterna pekats ut? Det finns ju inga överklassförfattare". Däremot ser hon sig gärna som "författare med klassperspektiv" och hon "känner sig närmare Moa Martinson än mer jämnåriga författare" (Andersson). Utbildningsmässigt däremot skiljer sig Alakoski från Martinson. Alakoski är förutom författare högutbildad socionom och genusvetare, och även om hon en gång i tiden har arbetat på fiskfabrik så är det ur detta perspektiv svårt att foga in henne i arbetarklassen. Hon har, liksom Martinson, gjort en klassresa.

Åsa Linderborg är ytterligare en av de kvinnliga författare som debuterat i den femte vågens arbetarlitterära era. Hon är förutom författare också filosofie doktor i historia och kulturskribent. Sedan 2008 är hon också biträdande kulturchef på *Aftonbladet*. Precis som Alakoski är hon alltså högutbildad akademiker och det är ur detta perspektiv svårt att foga in henne bland arbetarförfattarna. Ideologiskt däremot råder det ingen tvekan om var hennes sympatier ligger, hon är partipolitiskt engagerad i Vänsterpartiet och har emellanåt varit en omstridd socialistisk debattör. Hon disputerade 2001 med avhandlingen *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs*.

Detta är alltså tre kvinnor som sinsemellan har flera likheter vad gäller bakgrund och författarskap men som lever och verkar i två helt olika tider. Klassresan har de gemensamt, liksom kampen för kvinnans rättigheter och folkbildningstanken som finns hos dem alla tre. Vad finns då för likheter och skillnader mellan dessa kvinnors texter?

Om texterna

Kvinnor och äppelträd, Moa Martinsons debutroman, är en bok som spänner över tre generationer kvinnor i Sverige vid 1800-talets slut och 1900-talets början. Fokus ligger på den

första generationen – mor Sofi – och på Sally och Ellen, släktingar i tredje led till henne. Handlingen är fragmentarisk och utspelar sig både på landsbygden och i staden och det är en tuff tillvaro i form av fattigdom, utsatthet, spritmissbruk och fördomar som omger människorna som lever där. Samtidigt är stark vänskap och kvinnokraft centrala teman. Man är i mångt och mycket utlämnade åt sig själva och varandra för sin överlevnad. På ett plan är bokens personbeskrivning realistiskt skildrade individer, på ett annat kan dess huvudpersoner sägas vara symboler för kvinnan. Ebba Witt-Brattström skriver om Martinson i sin text på Nationalencyklopedins uppslagssida att "hon förnyade den svenska prosan genom att finna ett språk för vad som legat fördolt i realismens och modernismens döda vinkel, nämligen kvinnokroppens förtigna erfarenheter". Detta gjorde hon, som redan nämnts, ofta i en dialog med sina manliga författarkollegor och deras snedvridna och idealiserade bild av den fria sexualiteten. Förutom bokens skildring av de olika kvinnornas levnadsöden och umbäranden är den också ett tidsdokument där man får följa samhällets utveckling och förändring och hur denna påverkar människorna.

Svinalängorna, Susanna Alakoskis delvis självbiografiska debutroman, handlar om en finsk familj invandrad till Ystad, någon gång på 70-talet. Boken skildrar familjens liv, sett ur dottern Leenas perspektiv, under några år innan Leena börjar skolan fram till dess hon går i högstadiet. I bokens inledning har familjen just fått besked om att de ska få flytta in i en av lägenheterna på det nybyggda området Fridhem, i folkmun kallat Svinalängorna. Vad de inte vet är att här placeras invandrare, arbetslösa, socialfall och andra som kommunen inte vet var de ska göra av. Familjens tillvaro i Sverige blir inte heller vad de hoppats. För även om man får ett bättre och tryggare liv rent materiellt så lever man i en tillvaro av utanförskap, fördomar, fattigdom och spritmissbruk. Mamman hankar sig fram på svarta städjobb och pappan går till Eneprodukter, en skyddad verkstad man inte kan få sparken ifrån (Alakoski 50) – åtminstone de perioder han är nykter. De är beroende av de sociala myndigheterna och av ideella krafter för att klara av vardagen. Självkänslan drivs i botten och föräldrarnas missbruk drar dem allt djupare ner i misär. Hela tiden kämpar de med att försöka dölja de missförhållanden som råder i familjen. Att samtala kring den tid man lämnat bakom sig i Finland gör man endast bakom fördragna gardiner. Rädslan för vad grannarna ska tro och för att verka otacksam gör att man håller tyst. Hopp bryts i förtvivlan i en allt snabbare takt och för Leena gäller det att hitta strategier för att överleva de

helveten som bryter ut när hennes alkoholiserade föräldrar går in i allt längre perioder av missbruk.

Mig äger ingen, Åsa Linderborgs självbiografiska debutroman, är även den skildrad ur barnets perspektiv. Åsa bor ensam med sin pappa i Västerås. Mamman lämnade familjen när dottern var liten. Pappan arbetar under lång tid på Metallverken och sätter stor stolthet i det arbete han utför. Hans inställning till arbetet är tvetydig. Det ger honom en plats och en identitet och han får beröm för sin yrkesskicklighet, men priset för det hårda fysiska arbetet är högt och hans kropp blir stel och värkbruten. Så småningom drabbas fabriken, liksom så många andra under den här perioden, av neddragningar och till slut mister han sitt jobb och därmed stora delar av sin identitet. Han har svårt att hitta en ny plats i samhället och går in i ett allt mer omfattande missbruk. Att hålla fasaden uppe är något han går in för med en dåres envishet. Ingen ska få veta hur han egentligen mår och har det, och ingen ska få reda på de kommunistiska åsikter han hyser. Han går så långt att han inte ens vill skriva under sina checkar med rött bläck – för vad ska folk tänka? Boken är skriven efter pappans död och man får följa Åsas okonventionella och fria uppväxt där pappan visar henne stor kärlek och engagemang men också hur hon lämnas vind för våg under de allt djupare missbruksperioderna. Boken är en skildring av en annorlunda men också mycket vanlig uppväxt samtidigt som den är ett dokument över ett folkhems upplösning.

Nya tider

I sin krönika ”Julen – motbild till oberoendet” i *Trelleborgs Allehanda* den 22 december 2008 skriver Douglas Brommesson, filosofie doktor och forskare i statsvetenskap, bland annat det han kallar vår tids oberoendeideal. Han redovisar samhällsvetenskapens syn på hur detta ideal har uppstått: "Med en tilltagande möjlighet att sprida och finna kunskap och en lika tilltagande möjlighet att överskrida geografiska gränser [...] [har] individens position förstärks på bekostnad av gamla sociala kollektiv". Nu är visserligen Brommessons huvudbudskap i denna krönika att tala om hur julen och det faktum att de flesta av oss gärna vill fira denna traditionellt med släkt och vänner faktiskt motsäger denna tes - åtminstone en gång om året, men detta undantag till trots kvarstår ändå det faktum att vårt samhälle idag är starkt präglad av individtänkande och oberoendeideal. Jag vill gå ännu ett steg längre och hävda att de överskridbara gränser som han talar om också är av social karaktär. Traditioner och konventioner är lättare att bortse ifrån, detta som en direkt följd av att bygemenskap och släktband lösts upp och försvagats i vårt allt

mer urbaniserade samhället. Detta påstående styrks när Brommesson fortsätter: "Tillgången till kunskap och möjligheten att resa gör oberoendet av den traditionella produktionen och den lokala platsen möjlig, allt fler individer kan själva avgöra med vad de vill arbeta och var de vill leva. Och även de individer som inte har sådana möjligheter präglas ändå av en individens kultur med ideal av oberoende". Denna tendens, denna oberoendetrend, syns mycket tydligt vid en jämförelse mellan de verk som behandlas här.

Moa Martinson levde mellan 1800-talets slut och 1900-talets första hälft. Så gör även de generationer hon skildrar i *Kvinnor och äppelträd*. Denna tid var i Sverige, och många andra delar av världen, en tid av omställning, omvälvande sociala skeenden och samhällsförändrande uppfinningar. Bondesamhället var en gång för alla på väg att försvinna och ersättas av ett urbant industrisamhälle. Utbildningsväsendet växte och reformerades. Nu fick allt fler tillgång till utbildning. Nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen och arbetarrörelsen organiserade folket och bidrog starkt till den höjda bildningsnivån hos framförallt arbetarklassen. Elektriciteten, tåget, bilen, telefonen och radion fanns alla bland de tekniska innovationer som just gjort sitt intåg i samhället och som fick en dramatisk inverkan på hur människans liv och tillvaro kunde se ut. Första världskriget finns naturligtvis också med bland dessa händelser som för alltid skulle förändra människornas tillvaro och syn på livet.

På samma sätt som Martinson skulle man kunna hävda att även Susanna Alakoski och Åsa Linderborg, och de individer de skildrar i *Svinalängorna* respektive *Mig äger ingen*, lever i en tid av förändring. Kanske inte lika omvälvande som på 1900-talets början, men ändå. Nu är det det industriella Sverige som håller på att, om än inte dö ut, så åtminstone marginaliseras. Bondesamhället är sedan länge borta, endast ett fåtal procent arbetar numera inom denna näring. Den tekniska revolutionen har rusat vidare och med tillgång till TV, datanät och charterflyg har världen blivit både större och mindre på samma gång. Tillgången till högre utbildning är, åtminstone i teorin, öppen för alla. Stat och kommun har tagit över flera av de uppgifter – exempelvis barn- och äldreomsorg – som tidigare tillföll familjen. Allt fler ensamhushåll uppstår i takt med att behovet av och skyldigheten gentemot den egna släkten och familjen minskar.

Den i missnöje bottnande frihetskamp som stora delar av arbetarklassen förde före och under Moa Martinsons tid öppnade vägen för Sverige så som vi känner det. De segrar man vann var helt avgörande för stora delar av den samhällsutveckling som vi har sett fram till idag.

En ny samhällsordning betyder också nya förutsättningar för litteraturen. Nya tider ger nya motiv att skildra och nya vinklar kan anläggas på gamla teman. 1890- och 1920- och 30-talen kom med möjligheten att överhuvudtaget göra sin röst hörd och ta en plats i offentligheten, något man i vår tid tar för givet. Detta att varje tidsepok speglar sin egen tids anda är något man tagit fasta på inom den marxistiska litteraturteorin, en teori som lämpar sig extra väl när det gäller att analysera arbetarlitteratur.

Den marxistiska litteraturteorin

Även om Karl Marx aldrig själv formulerade någon litteraturteori så använde flera av samtidens tongivande litteraturkritiker hans historiefilosofi, hans ekonomiska teorier och hans sociologi över det kapitalistiska samhället till att formulera en sådan i hans namn, det som kom att kallas den marxistiska litteraturteorin. För att förstå denna teori måste man först förstå Marx teorier kring samhället och historien. Jonsson skriver att de teorier han utvecklade alltså egentligen inte i första hand har med litteratur att göra, "[m]en eftersom Marx tolkningsmetod är lämpad för alla sociala företeelser, och eftersom litteraturen är en social företeelse, rymmer hans verk också litteraturteoretiska perspektiv" (Jonsson 99). Enligt Marx alstras historien ur friktionen mellan *praxis* och *produktionsförhållanden*. *Praxis* kallar marxismen "den aktivitet varigenom människan producerar sitt uppehälle, sig själv och i förlängningen sitt samhälle" (100). Människan skapar alltså aktivt sin egen historia enligt denna teori. Men hon är inte fri att skapa denna historia ur vad som helst, utan hon är styrd av produktionsförhållanden: nedärvda förutsättningar och omständigheter som inrättats av tidigare generationer, som bestämmer villkoren för denna historieproduktion. Det som i sin tur styr produktionsförhållandena är, enligt Marx, *arbetsdelningen*. Den största skillnaden ligger här mellan de som har tillgångar – till exempel i form av kapital, land eller fastigheter – och de som inte har tillgångar och vars enda chans att försörja sig är att sälja arbetskraft till de besuttna. Samhället är på detta sätt uppdelat i olika klasser.

Vidare menar Marx att "de härskande tankarna under varje epok är den härskande klassens tankar" (101). I ett kapitalistiskt samhälle är den härskande klassen borgerligheten, och det är dess idéer och värderingar som reglerar politik och rättsväsende och som förmedlas genom skola, massmedia och andra kulturella institutioner. Genom att dessa institutioner tillhandahåller verklighetsbeskrivningar, eller *ideologier* som marxismen kallar dem, som bygger på den

härskande klassens idéer, framstår de rådande produktionsförhållandena som rättvisa eller oundvikliga. Ideologins funktion är att fostra individen och leda hennes ambition mot mål som främjar samhället. Detta sker på bekostnad av den mindre bemedlade arbetarklassen, men så länge systemet på ett rimligt sätt kan försörja alla dem som deltar i det brukar dess samhällsmedborgare acceptera det. Det ses som naturgivet eller oundvikligt av de flesta inblandade. Det är "först när individen får svårt att försörja sig eller möter förakt och förtryck som hon genomskådar den ideologi som förankrat hennes existens i den rådande samhällsordningen. Hennes egna intressen visar sig stå i konflikt med samhällets" (ibid). Och det är här, i spänningarna mellan det rådande systemet och de förtrycktas intressen, som det vi kallar historia skapas.

Jämförelse

Som framgått ovan finns det både likheter och skillnader mellan Moa Martinson, Susanna Alakoski och Åsa Linderborg. Även om de skriver under helt olika tider och samhällliga förhållanden finns beröringspunkter dem emellan. Detta gäller också i hög grad för deras texter. På ett sätt kan detta te sig ganska naturligt. Alla tre delar de en likartad syn på samhälle och politik. De är alla engagerade i den feministiska kampen och de verkar inom samma genre. Alakoski säger själv till Svenska Dagbladets rapporter Carolina Andersson att hon känner sig mer besläktad med Martinson än med många av dagens författarinnor (Andersson). Både Alakoski och Linderborg är med all säkerhet väl insatta i arbetarlitteraturen och dess historia och detta i sin tur gör att en genrelighet mellan de egna alstren och föregångarnas är att vänta. Samtidigt är det vid en läsning av dessa tre romaner tydligt att även olikheterna dem emellan är många. Som framgår ovan, bland annat under rubriken "marxistisk litteraturteori", så medför en ny samhällsordning också ett nytt sätt för litteraturen att ta sig an ett visst tema eller en viss genre. För att få svar på mina frågeställningar har jag valt att titta närmre på områdena "arbete och identitet", "tal och tystnad", "att vara beroende av andra" och "framtidstro".

Arbete och identitet

Många har påpekat och förvånats över att det i den klassiska arbetarlitteraturen skrivs väldigt lite om just arbete. Författarna tar ofta upp vardagslivet, fattigdomen, orättvisor, kamp för överlevnad

och så vidare, men själva det fysiska arbetet och beskrivningen av det lyser för det mesta med sin frånvaro. Detta gäller även för *Kvinnor och äppelträd*. Däremot verkar yrket vara viktigt när det gäller att beskriva en person och dess identitet. Lika viktigt, eller kanske ännu mera avgörande, blir detta när personen i fråga inte har något arbete, eller om han inte är kapabel att arbeta. Så är det med mor Sofis man, "bonden som ägde mesta jorden [...] på den trakten. [...] Han kallades allmänt förskinnbonden eller 'skroiga bonden'. Och han hade aldrig arbetat. Han kunde inte" (Martinson 9). Detta att inte kunna arbeta påverkar inte bara den som är arbetsför utan också hans familj. Bondens barn får ta emot hånfulla kommentarer till och med från dem som bor i fattigstugan. Att tillhöra de kroppsarbetandes klass och inte kunna arbeta; det ger inte någon hög status. "Detta var barnens mörka moln, molnet som låg över deras dag, söndag som vardag. Det var deras nesa, far kunde inte arbeta" (10). Det går så långt att man väljer att isolera sig från omvärlden hellre än att utstå förnedringen: "[G]årdens barn växer upp i skräck för att någonsin behöva ge sig ut på allvar bland ortens folk. De är alltid hemma, bildar ett eget rike med egna åsikter och föreställningar, och alla ser med vämjelse ett par klemiga händer hängande vid ett par grova, långa armar (11). Inte förrän äldste sonen har tagit över – han är frisk och stark – lämnas förskinnbonden ifred. Men skammen har satt sina spår, och det är snart bestämt att den yngste sonen inte ska arbeta på gården. "Han ska gå i skolan ordentligt och sen ska han bli präst, en präst skyler över mycket, en präst i familjen" (15).

I *Mig äger ingen* beskrivs arbete desto oftare och här råder ett nästan symbiotiskt förhållande mellan person och yrke. Pappa Leifs identitet är till stora delar knuten till det arbete han utför. Det sociala livet utanför yrkeslivet verkar han ibland ha svårt att bemästra, men sina arbetsuppgifter har han full kontroll över. Det är viktigt att utföra sitt arbete på ett bra sätt och han berömmar sig med att vara "Sveriges bästa härdare" (Linderborg 121). "Att han inte tog cykeln till Metallverken varje morgon var en omöjlig tanke. Hela hans identitet och stolthet låg i stålet och ugnarna" (227). Han avancerar så småningom till härdarbas. När orderingången är stor på fabriken jobbar han extra på nätterna. "Han visste att förmannen skulle berömma honom. Han dög någonting till" (125). Även inför sina föräldrar och syskon, som annars mest ser honom som en slarver som inte tar itu med sitt liv, vinner han respekt genom sitt yrke: "Hans ovilja att inordna sig och bete sig som andra provocerade syskonen. De beundrade honom för hans fysiska styrka och hans yrkesskicklighet men förstod inte den ansvarslösa lättjan som tog vid där hans arbetsdag slutade" (132). Men förhållandet till arbetet är mer komplicerat än så och trots att

jobbet på Metallverken ger honom både status och beröm är hans inställning till arbetet kliven. Detta är ett yrkesval han själv inte aktivt har gjort: "han visste att Metallverkens industriskola väntade honom så snart han fyllt fjorton, så som den gjort för tre av hans fyra bröder. För farfar var det en självklarhet att sätta söner på samma arbetsplats han själv tjänat i hela sitt liv" (134). Det hårda fysiska arbetet tär på kroppen och han får ständig värk. Men värst är kanske känslan av att vara ägd. Trots att han vid mer än ett tillfälle kommit på något som hans arbetsgivare kunnat ta patent på får han själv endast symboliska summor i belöning. Visserligen var han stolt över sin uppfinning, men samtidigt "var han förbannad över att han fick så lite betalt för en innovation de skulle tjäna mycket stålar på. Han kände sig livegen" (202) "utnyttjad, utsugen och underlägsen" (121) och till slut blir livet en lång väntan på ledigheten under helger och industrisemester. Samtidigt när han en föreställning om hur man ska vara och ha det som arbetare, något som blir till en självuppfyllande profetia: "[O]förmågan att hålla i pengar förväxlade han med fattigdom. Han var arbetare och arbetare var per definition fattiga, han såg på sin egen situation så som den skildrades av Jack London och Ivar Lo" (71f).

Synen på att arbete och person är ett återfinns inte alls på samma sätt i *Svinalängorna*. Och kanske är det inte så konstigt. Pappan i familjen har fått plats på Eneprodukter, en skyddad verkstad där han svarvar "järngrejer till metallindustrin i Malmö" (Alakoski 51) ifrån vilket man inte kan få sparken. Här är det alltså snarast avsaknaden av ett "riktigt" arbete som formar identiteten. Tillsammans med bristande språkkunskaper, svårigheten att komma in i samhället och beroendet av de sociala myndigheterna bidrar det till känslan av marginalisering och utanförskap. Ändå kämpar Leenas pappa med sin självbild: "Han var den bästa svarvaren i stan sa pappa när han var full och på allvarpratstadiet. Det handlade om tusendels millimetrar. Säkra händer, precision (52). Precis som i *Mig äger ingen* har alltså Leenas pappa också ett klivet förhållande till sitt arbete. För honom består denna klivenhet i det faktum att han – trots att han har en anställning – inte kan kalla det för ett "riktigt" arbete. Eftersom det nästa enbart är invandrare som jobbar på Eneprodukter hindrar det honom från att integreras i samhället. Det sätter också en etikett på honom som "annorlunda". Precis som för Åsas pappa är alltså Leenas pappas yrke inte självvalt utan något han tilldelats. I Leifs fall styrdes detta av pappans förväntningar och släktens yrkestraditioner; familjen har i generationer bott i brukssamhället och söner förväntas axla sina fäders mantlar. I *Svinalängorna* är denna situation den omvända. Leenas familj har flyttat från sitt hemland och sin släkt. I det nya landet möts de av fördomar och

misstro. Här är det alltså snarast omgivningen och de olika myndighetsutövarna som står för förväntningarna. Talande är exemplet när familjen blivit tilldelad en lägenhet på Fridhem – det som av kommunen och den övriga Ortsbefolkningen alltså kallas Svinalängorna – och fått en överdrivet grundlig genomgång av ordningsregler och rutiner: "Pappa frågade om det inte var normalt att man fick reglerna upplästa för sig. Mamma svarade med att skrika i helvete heller. Inte på det sättet. Och hon avkrävde ju ett nykterhetslöfte, hörde du inte det? [...] vi blev ju behandlade som att vi var andra klassens människor" (16). Likadant är det med yrksituationen. Pappan anförtros inget riktigt jobb och berövas på så sätt den självständighet och det egenvärde ett sådant hade gett.

Tal och tystnad

När man läser *Kvinnor och äppelträd* slås man tidigt av hur mycket folk "pratar", skvallrar och förtalar. Man säger att "Det är för gott åt honom" (Martinson 8) när den skroiga bonden gifter sig med sin friska, starka piga, man skvallrar om bondens oförmåga att arbeta: "Han kallades allmänt förskinnsbonden eller 'skroiga bonden'" (9). När bonden blir gammal är det ingen som talar om honom längre, men "[n]u talar man om mor" (15), om att mor Sofi badar: "snart vet hela gården att mor badar, och snart vet nästa by det, och om ett år vet hela socknen" (14). Och ingen undkommer detta talande, det verkar ligga i generna, "Ty tala måste folk" (15). Man är också hela tiden på sin vakt mot detta skvallrande. Ständigt verkar invånarna i texten ha mantrat "vad ska folk tycka?" i tankarna. Man vill göra sig liten, inte sticka ut. Som fattig har man inte råd att också dra på sig folks skvaller. Så blir också Sallys mamma näst intill förtvivlad när hon får veta att hennes arbetslösa man tagit tjänst som statare, inte för stataryrket i sig utan för att hon är orolig över familjens ytterst sparsamma bohag: "[T]ycker du vi kan flytta te bonnlandet mä en järnsäng och en tom packlår, på landet som folk har sina hybblen fulla med skräp av alla slag [...] å bli utgrinade av bönnere och torpare" (25). Oavsett vad 'bönnere och torpare' kommer att säga, skvallret på hemmaplan är sedan länge i full gång:

I kasernen surrar eftermiddagspratet. En nyhet var det då, Svenssons på skrubben skulle till landet. Man känner Svenssons på skrubben mycket väl, en sån där som bara vill lata sig, styr till med strejker och djävulskap. Nu när han fått sparken ger han sig till med dynggrepen, ja, stackars fru

Svensson, allt vad hon har i huset är på stampen, och ungen! Som hon sprungit omkring! Stackars barn som inte har ordentliga föräldrar! (27)

De självständiga, de som går sin egen väg, får utstå mest pratande och förtal. Mor Sofi är en av dem. För henne är pratet inte odelat negativt. Trots allt hyser man på bygden en viss respekt för henne, hon är ju ändå "mor", det vill säga "hon var gift med bonden som ägde mesta jorden", och arbeta kunde hon: "[I]ngen kan arbeta som mor Sofi själv" (15).

Pratet och skvallret verkar alltså vara en naturlig del av vardagen i det samhälle som Sofi, Sally och Ellen lever i. Man var utelämnad till andra människors godtyckliga omdömen och man brukade "veta hur grannarna hade det ställt, vad sjukdom de hade och så vidare" (32).

För härdmästare Leif Andersson, Åsas pappa i *Mig äger ingen*, verkar förtalshotet te sig lika reellt som för folket i *Kvinnor och äppelträd*, och precis som dem aktar han sig för att synas och sticka ut, inte ens när han är och handlar: "Pappa tog inte plats i affären med en kundvagn och han frågade aldrig personalen om något saknades" (Linderborg 22). Likaså är han ytterst noga med att inte underteckna sina checkar med rött bläck, eftersom han är rädd att personalen i kassan då ska tro att han är kommunist (73) – vilket han faktiskt är. Ofta får Åsa höra att hon måste hålla tyst med olika saker de varit med om och olika åsikter som pappan hyser. "Berätta inte det här för farfar! Och säg för fan inget till kärringarna på dagis" (67). Det kan gälla en vådlig tur med båten på Mälaren som exemplet här ovan, men också hur mycket pengar pappan tjänar, om politiska åsikter, att han en gång slog till stämpelklockan och att han i hemlighet kallar sin arbetsplats för Mentalvärken och egentligen helst av allt skulle vilja slippa gå dit. Även med andra vuxna har Åsa hemligheter. Pappa Leif tycker inte det är så viktigt med hygien och Åsa badar nästan aldrig, så när det var dags för 'varannanhelg' hos mamman "torkade farfar av [henne] i ansiktet med en trasa och karvade bort smutsen under naglarna med en förskärare" (62), och när Åsa blir lämnad på dagis långt innan det öppnat på morgonen möts hon av kokerskan Gun som låter henne vara i köket så länge. "När dagisfröknarna kom och upptäckte att jag redan var på plats, sa Gun alltid att hon och jag hade kommit samtidigt. Jag hade hemlisar med många vuxna" (119). Skillnaden mot *Kvinnor och äppelträd* verkar dock vara att detta förtalshot som pappan upplever så starkt inte verkar ha någon motsvarighet i verkligheten. Ingen verkar riktigt bry sig. Inte ens de positiva reaktioner som pappan "gillrar" för väcker någon reaktion. Han lägger ner oändlig möda på att skriva sin namnteckning – i blått bläck – på checkarna så fint han någonsin kan, "[h]an

hoppades varje gång att de skulle säga, att det var fantastiskt vilken vacker handstil du har" (73) och hemma hängde måttbeställda gardiner och kristallampetter i fönstren. "Han drömde om att folk gick förbi huset, tittade upp mot vår lägenhet och tänkte att där måste det bo ett duktigt fruntimmer [...] Han var övertygad om att han retade grannkärningarna till vansinne eftersom de inte visste hur de skulle bete sig för att få sina fönster lika smakfulla" (35). Tvärtom är det han själv som är den som 'pratar' allra mest. Han är inte snar till beröm och lika snabb att döma som han tror att andra är. Han sprutar av åsikter om både hög och låg. Kvinnor är indelad i kategorier: "Det fanns kärringar, jävla kärringar och jävla bra kärringar" (252), likadant bönder: "De vindpinade fattigbönderna och statarna som Moa Martinson [...] skrev om. De rika och konservativa bönderna - jävla bönder. Bonnjävlar och byfånar var andra västeråsare från andra änden av stan. Också fanns Torbjörn Fälldin, som var en sort för sig" (207). "Ikea var för osjälvständiga människor. För folk utan egen smak" (195) och "hamburgare var gangstermat" (155).

Även för Leena och hennes familj i *Svinalängorna* går stora delar av vardagen åt till att med alla medel dölja den misär som utspelar sig mellan hemmets fyra väggar. När föräldrarna bråkar eller är fulla ser Leena till att fönster och dörrar är stängda och att gardinerna är fördragna. Frågan är om hon egentligen lyckas, för skvallret är en del av vardagen. De bor i en mindre stad där rykten färdas snabbt: "Allt som var värt att veta spred sig med djungeltrummorna [...] Småstadsnyheterna förflyttade sig som en fårscock över stan sa mamma, vi kan sluta prenumerera på Ystads Allehanda" (Alakoski 93). Men ändå är det inte pratandet, skvallret, som är det man slås mest av i *Svinalängorna*. För trots att grannarna anar vad som pågår väljer man att tiga. Visserligen uttalar man sig inför Leena: "Detta är ju för jäkligt [...] stackars dig Leena, vilka föräldrar du har" (131), men längre än så går man inte. Vissa saker verkar man helst vilja blunda för. Saker man inte orkar veta, inte orkar ta itu med, och allt eftersom Leena blir äldre märker hon att "vuxna människor duckade för mina blickar" (183). Fylla, misshandel och försummelser får fortsätta förvånande länge utan att något händer. Tigandet kännetecknar inte bara omgivningen; den är en strategi även inom familjen. När en period av drickande är över är det som om den aldrig funnits. "Det var så med perioder. När det var över talade ingen om det. Mina ord fanns inte, inte mina minnen" (187). Att denna tystnad är önskvärd bekräftas av att mamman ger Leena pengar i smyg: "Ibland mycket pengar. Det var hennes sätt att belöna mig [...] Men det var också hennes sätt att göra mig tyst" (187f).

Att vara beroende av andra

I alla tre texterna är vandan och dilemmat det innebär att vara beroende av andra ett centralt tema. Att ingå i arbetarklassen innebär per definition att vara i beroendeställning till dem som erbjuder anställning. Har man inga andra tillgångar än sin egen arbetsförmåga har man också allt att förlora om man skulle ifrågasätta systemet och därmed riskera att hamna utanför det. Istället väljer man att acceptera saker och ting som de är. Och trots att det i de tre texterna finns exempel på motstånd möts detta alltid av oro eller ilska ur de egna leden. I *Kvinnor och äppelträd* är befolkningen i byn oroliga för "[d]en där Sally som bara läste och styrde till med möten" (Martinson 164). Man har hört att man på dessa möten talar om att statarna borde göra revolution och själva ta över herrgårdarna. Man tröstar och lugnar sig med att "herrn och gårdarna har bössor, kom inte och försök. Och kungen, och Gud för all del, nog står sig byn alltid!" (164). I *Mig äger ingen* är det Wallenberg som står för förtrycket: "Jag sliter som ett svin i åtta timmar och får betalt för fyra. Resten stoppar Wallenberg i egen ficka. [...] Pappas tro på solidaritet och rättvisa var lika kompromisslös som hans kamp med stålet. Trots det var han livrädd att radikalismen skulle avslöjas" (94f). Risken för honom att hamna i knipa för sådana åsikter är säkerligen mycket mindre än för Sally och hennes medmänniskor, men ändå knyter han näven i fickan och håller tyst. Då är hotet mer reellt för Leenas familj. Att bli påkommen av myndigheterna för misskötsel av barnen eller lägenheten är det mest överhängande, men man aktar sig också för att klaga över sin situation eller tala allt för gott om sitt gamla hemland för att inte verka otacksam, och Leena ser till så att dörrar och fönster är stängda när föräldrarna bråkar och slåss eller när de har sina fylleslag hemma.

Underlägsenheten som finns inbyggd, underförstådd i detta att tillhöra arbetarklassen förstärks och fördjupas när individerna i böckerna av en eller annan anledning tvingas vända sig till utomstående för att klara sitt uppehälle. Åsas pappa får bostadsbidrag och underhållsbidrag, vilket placerar honom i beroendeställning gentemot myndigheterna. När lönen ändå inte räcker till är det farmor och farfar som får rycka in. Till dem åker de och äter kvällsmat när pengarna tagit slut. "Pappa var på vrången så länge vi var där. Han åt oftast med jackan på – att ta av sig skorna var det aldrig tal om här – för att markera att han egentligen inte ville, inte borde, vara där" (Linderborg 12). Tvättstugan har han aldrig satt sin fot i; det är en av hans systrar som sköter all tvätt. När en ny lön kommer in på kontot ändras allt detta för några dagar. Detta märks inte minst i hur han bär sig åt när han ska handla: "Andra dagar gick pappa dit skitig och svettig men

när han hade pengar plockade han fram kostymen. Han kände sig rik och ville vara klädd därefter. Nya tider! tänkte han. Sådana dagar gick det inte an att cykla, då skulle vi spatsera långsamt så att alla kunde se oss" (75). Under de dagarna är också hans radikala kommunistiska åsikter som bortblåsta. "Det var bara när han var black som han drömde om en annan samhällsordning" (ibid).

Även Leena och hennes familj är beroende av att myndigheterna hjälper dem. Lägenheten får de från bostadsförvaltningen, socialen hjälper med bidrag, kommunen ordnar skyddad-verkstadsjobb åt pappan. Och även här rycker farmor in. Hon skickar paket varje jul fyllda med allsköns husgeråd och avlagda rockklänningar. Leenas mamma blir upprörd varje gång de kommer; hon känner sig obekvämt med att behöva ta emot saker av sin illa omtyckta svärmor, men "det var inte tal om att inte buga och tacka. För i julpaketet som mamma inte ville ha låg även en finsk tusenlapp. Och den räddade julen för oss år efter år" (Alakoski 38). I rådhusets källare delar barnavårdsnämnden gratis ut kläder till fattiga familjer och är därmed ytterligare en myndighet som man måste vända sig till för att klara vardagen. "Mamma tyckte inte om att gå till Rådhuskällaren för den låg mitt på Stortorget. Hon sa att det kändes som att alla såg oss när vi kom och gick" (68). Beroendet finns också inom familjen. Leenas mamma är fast hos sin alkoholiserade och misshandlande make, mentalt och ekonomiskt beroende. Hon nedvärderar sig själv och sina kunskaper: "Äsch sa mamma. Jag kan inget tillräckligt bra. Jag har lärt mig allting själv, det räcker inte till några affärer" (66). För att orka med sin tuffa tillvaro blir hon medberoende och tar även hon till flaskan när maken går in i sina perioder. Leena, bara barnet och i sin tur beroende av sina föräldrar, tvingas bära en allt för stor börda för klara sig igenom vardagen.

Framtidstro

En av de mest framträdande skillnaderna mellan å ena sidan *Kvinnor och äppelträd* och å andra sidan *Svinalängorna* och *Mig äger ingen* är att man i de två senare till stor del förlorat framtidstron. I Martinsons text är tillvaron visserligen hård och skoningslös många gånger, men hoppet inför framtiden finns där, liksom en tro på människans inneboende kraft, att 'tillsammans kan vi'. Arbetarklassens allt mer organiserade motstånd mot omänskliga villkor och låga löner är ett exempel på detta. Likaså märker man att tidens nyheter – telefon, järnväg, elektriskt ljus, radion – spär på denna tro.

Detta framtidshopp verkar, tekniska, sociala och samhällsliga reformer till trots, ha försvunnit någon gång på vägen mellan Martinsons och Linderborg/Alakoskis världar. Kanske var det under Åsas farfars tid som framtidstron spirade som bäst – han som kanske tillhörde samma generation som Sally och Ellen:

När jag kom hem till farfar de sista åren plockade han ivrigt ner kristallvasen han fått av fackklubben på Metallverken med sitt namn ingraverat [...] Han bad mig väga vassen i mina händer, ett gediget stycke glas som fick sin tyngd av att just Kalle Andersson varit med och byggt landet och den svenska industrin. Inte helt ensam, naturligtvis, men visst hade han gjort sitt. Han mätte utvecklingen med det bruk han lämnade och den kåk han själv byggt, hur tolv timmars arbetsdag blev åtta, och fem dagars semester blev fem veckor. Allmän och lika rösträtt, folkpension, folktandvård och ålderdomsvård. Arbete åt alla. Varför skulle framstegen någonsin ta slut? (Linderborg 91)

Nästa generation har en helt annan syn på tillvaron. Åsas pappa utbrister att "[a]llt gick åt helvete: inga jobb, sänkt a-kassa, höjda hyror. Fyrtionio keroonor för en liten bit prästost - vem tror de har råd med det?" (251). "Han frågade [...] vart klasskampen tagit vägen. Solidariteten. Allt var borta." (254) Liknande tongångar hörs från Leenas föräldrar. Mantrat som återkommer varje gång en ny period ska ta sin början: "Det är inte lönt. Det är hopplöst. Det är ingen idé. Pappa orkade inte låtsas att han trivdes på jobbet. Pappa orkade inte extraarbeta för att fylla vårt skaffereri. Mamma orkade inte se våra gamla trasiga möbler. Mamma orkade inte låtsas att hon trivdes med att vara en hemmafru som diskade och delade ut tidningar" (Alakoski 206).

Sammanfattning

Arbetarlitteraturen har sett olika ut vid olika tidpunkter under sin drygt 100 år långa tillvaro. Att nya tider kräver nya uttryckssätt är inget konstigt. Olika faser i samhällsutvecklingen har krävt arbetarlitteratur av olika slag. I den här uppsatsen har jag tittat närmre på vad som utmärker två av de epoker arbetarlitteraturen gått igenom: 1930-tal och idag. Utifrån fyra punkter har jag sedan försökt utröna vad dessa texter har för likheter och vad som skiljer dem åt. Jag har samtidigt försökt titta på ifall något av detta lika eller olika kan ses som ett resultat av det förändrade samhälle som 1900-talet fört med sig.

"Arbete och identitet" var det första område jag studerade. Som jag påpekar återfinns mycket få direkta beskrivningar av just arbete i texterna från arbetarlitteraturens guldålder, vilket ju kan förvåna. Men kanske är det ändå inte så underligt ändå. I en tid där arbetarna är så många, där arbetarklassen utgör en så stor del av samhället, där är också arbete en så naturlig del av vardagen att det inte behöver någon närmare beskrivning. Flera av de mest berömda verken från denna tid är barndomsskildringar, vilket är ytterligare en orsak till varför arbetet får en så undanskymd plats. Magnus Nilsson säger såhär om varför så många arbetarförfattare har valt att skildra barndomen: "Det finns många skäl. Om man tycker det är viktigt att författare är arbetare, så blir självbiografen central. Men det är också en metaforisk fråga. Att skriva om barnet blir att skriva om den underordnade" (Persson). Beskrivningen av arbete ges alltså liten eller ingen plats här. Däremot verkar det vara helt avgörande för en persons status och identitet om han av någon anledning inte kan arbeta. Lika hårt är omdömet om de som anses vara lata. Att tillhöra arbetarklassen och inte kunna eller vilja utföra fysiskt arbete ger ingen hög status.

Även i de två senare verken, Linderborgs och Alakoskis, återfinns vi barnet i huvudrollen. Ändå ges beskrivningen av arbetet en central plats. Åsas pappa i *Mig äger ingen* har sitt människovärde och sin identitet starkt knuten till sitt yrke och sin klass. Släkten har arbetat för bruket i generationer och man känner tyngden av outtalade förväntningar: söner går i sina faders fotspår, alla måste dra sitt strå till stacken, plikten framför allt. För Leenas pappa är situationen den omvända. Både han och Leenas mamma vill inget hellre än att få arbeta, få ett riktigt jobb. Men de är invandrade till Sverige, utan släkt eller andra kontakter i det nya landet, och de möts med misstro. Så istället tilldelas han ett arbete i en skyddad verkstad där han utför uppgifter han inte ser resultatet av. Utsikten att förändra sin tillvaro, komma upp sig i samhällshierarkin, verkar obefintlig. Detta har i alla fall de båda männen gemensamt, hopplösheten det medför att vilja, men inte kunna, påverka sin tillvaro.

Under rubriken "Tal och tystnad" ville jag titta på något som tog upp en stor del av tillvaron i *Kvinnor och äppelträd*, nämligen pratet, skvallret, förtalet. Var man än kommer under handlingens gång, om man är i staden eller på landet, så är det ständigt närvarande. Folk har åsikter och omdömen redo om allt och alla i sin omgivning. Ingenting undgår grannar och bybor. Att försöka leva ett liv i skymundan, att försöka komma undan detta pratande, verkar inte vara lönt. Inte heller får man intrycket att det är särskilt många som försöker. Man tar det för givet.

Därför var det intressant att sedan titta på samma fenomen i de yngre böckerna. De båda har två delvis olika beskrivningar av fenomenet.

I *Mig äger ingen* verkar pappa Leif leva i den tron att allt han gör uppmärksammas av hans omvärld och han vidtar försiktighetsåtgärder in absurdum. Som läsare ser man att denna oro är minst sagt oberättigad. Paradoxalt nog är det han själv som står för det mesta förtalet. Kanske finns det behovet hos honom för att hålla den lilla självkänsla han har kvar vid liv. Rädslan att bli påkommen är i vilket fall äkta; den verkar leva kvar som ett spöke från äldre tider. Allt det hemlighetsmakeri som pågår hos Åsa och hennes pappa ser jag som en direkt fortsättning på det som försiggick under bygemenskapens tid. Arvet från den tiden är fortfarande närvarande. Kanske är det inte så konstigt. För även om mycket har hänt i samhället så är det trots allt inte mer än någon knapp generation mellan å ena sidan Ellen och Sally, å andra sidan Leif Andersson. Det tar längre tid än så att göra sig av med bymentaliteten, även om den alltså inte längre behövs. För om människorna i *Kvinnor och äppelträd* inte har mycket för att försöka dölja sina hemligheter och tillkortakommanden, helt enkelt därför att det inte fungerar, så verkar detta alltså vara en fullt fungerande strategi för Åsa och hennes pappa, och en som fungerar allt för länge för Leena och hennes familj. En av orsakerna till detta kan vara den uppsplittring som blivit en följd av det industriella och urbana samhället. Den nära gemenskapen i de mindre byarna har bytts mot anonymiteten i de stora städerna. Och där man förr kunde se hela sammanhang, i bondesamhällets jordbruk, de olika yrkesutövarnas småskaliga produktion, har specialiseringen och storskaligheten förvandlat produktionen till en oändlig mängd nischer och små produktionsöar. Tillvaron har blivit splittrad och människan har svårt att se sin plats i allt detta. Detta gör att isoleringen ökar, både mentalt och fysiskt. Leenas familj drabbas dubbelt. De har både lämnat sin släkt och flyttat till ett annat land. Skvallret, och att man visste allt om alla, skulle därmed kunna ses som en del av den sammanhållande processen i det lilla samhället som nu gått förlorad.

"Att vara beroende av andra" var den tredje punkten jag tittade på. Känslan av att vara i underläge förstärks när den som redan är i underläge tvingas ta emot hjälp från andra för att klara av vardagen. Detta var något som återfanns i samtliga tre texter. I *Kvinnor och äppelträd* är detta en mer kollektiv erfarenhet – arbetarklassen och de obemedlade står generellt i beroendeställning gentemot dem som äger produktionsmedlen. Detta helt i linje med tidens arbetarlitteraturteman: den personliga frigörelsekampen skildras parallellt med klassens kollektiva kamp för en plats

i samhället. I *Mig äger ingen* och *Svinalängorna* är beroendet mer "individuell", vilket ligger i tiden. Klasskampen ges i princip inget utrymme alls längre. Nu är det istället social rotlöshet eller klasskonflikt som behandlas. Intressant är det också att titta på Leifs beteende de gånger han faktiskt har pengar. Hur han betar sig som han tycker att en rik människa ska och hur hans socialistiska åsikter skjuts åt sidan. Det är svårt att inte göra kopplingen till Marx ord om hur det är "först när individen får svårt att försörja sig [...] som hon genomskådar den ideologi som förankrat hennes existens i den rådande samhällsordningen. Hennes egna intressen visar sig stå i konflikt med samhällets" (Bergsten 101). Det verkar som att Marx hade rätt när det gällde Leif Andersson!

Rent allmänt kan man säga att arbetarklassen är mer splittrad idag än vad den var för hundra år sedan. Begreppet arbetarklass måste hela tiden ges nytt innehåll för att behålla sin giltighet. Den kollektiva arbetarlitterära erfarenheten och skildringen av den har fått stiga åt sidan och det individuella får allt mer utrymme. Anledningen till detta tror jag man kan hitta i arbetarrörelsen själv. Kampen för allas rätt till en bättre tillvaro, till utbildning och fritid tillsammans med den omstrukturering av samhället som skett sedan industrisamhället började vackla har medfört att utrymmet för egot och självförverkligandet, men också förvirringen kring klassbegreppet och tillhörigheten, blivit tillräckligt stort för att begreppet arbetarklass inte längre skulle vara tilltalande.

Avslutning

I strömmen av arbetarlitteratur har jag doppat tårna på ett par ställen. Jag sökte efter likheter och skillnader och fann dem. Några har jag redovisat och diskuterat här. Många fler fick stryka på foten, utrymmet räcker inte till. Att samhället förändrats mellan dessa två "tådopp" visste jag. Nu vet jag också att detta givit sitt tydliga uttryck i den litteratur som skildrar den brokiga skara människor som kallas arbetarklass. Men oavsett när texten varit skriven har den alltid, i grund och botten, handlat om ett enda: om "livet, det rika, härliga, svåra, fattiga, odrägliga livet" (Martinson 211).

Litteraturförteckning

Primärlitteratur

Alakoski, Susanna. *Svinalängorna*. 2006 Stockholm: Bonnier Pocket, 2007.

Linderborg, Åsa. *Mig äger ingen*. 2006. Stockholm: Atlas, 2007.

Martinson, Moa. *Kvinnor och äppelträd*. 1933. Stockholm: Natur och Kultur, 1993.

Sekundärlitteratur

Tryckt material

Brommesson, Douglas. "Julen - motbild till oberoendet" *Trelleborgs Allehanda* 22 december 2008: A2.

Furuland, Lars och Svedjedal, Johan. *Svensk arbetarlitteratur*. Stockholm: Atlas, 2006.

Jonsson, Stefan. "Marxistisk litteraturteori". *Litteraturvetenskap - en inledning*. Red. Staffan Bergsten. Lund: Studentlitteratur, 2006.

Nilsson, Magnus. *Arbetarlitteratur*. Lund: Studentlitteratur, 2006.

Samuelsson, Tony. *Arbetarklassens bästa partytricks - liv, läsning, litteratur*. Stockholm: W&W, 2006.

Otryckt material

Andersson, Carolina. "Rapport från skuggsidan" *Svenska Dagbladet* 3 april 2006.

Hämtad från http://www.svd.se/kulturnoje/nyheter/artikel_306994.svd

Gellerfelt, Mats. "Explosiv klassresa till frihet" *Svenska Dagbladet* 28 maj 2007

Hämtad från http://www.svd.se/kulturnoje/litteratur/artikel_35088.svd

Löfvendahl, Erik. "Livet hos de till synes chanslösa" *Svenska Dagbladet* 24 mars 2006.

Hämtad från http://www.svd.se/kulturnoje/litteratur/artikel_32738.svd

Nationalencyklopedin, nätupplagan, uppslagsord "Moa Martinson"

Hämtad från <http://www.ne.se/artikel/251915>

Nilsson, Magnus (II). "Arbetslitteraturen: Hur skön är den egentligen?" *Nationalencyklopedins nätupplaga*

Hämtad från http://www.ne.se/report/fullreport.jsp?i_sect_id=RP10202

Persson, Annika. "Kvinnor skildrar klassamhället". *Dagens Nyheter* 23 februari 2008.

Hämtad från <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?a=745695>